

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ОСІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ.

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках підлітків. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних підлітків по відношенню до інших. Ситуація прояву агресії не обмежується лише ролями «агресора» та «жертви», вона поступово залучає весь учнівський клас, роблячи членів учнівського колективу активними або пасивними учасниками цих відносин.

Такі відносини отримали назву шкільний булінг, розповсюдження якого протягом останніх років визнано в освітній практиці та є соціальною проблемою.

Випадки насилля серед учнів завжди були частиною шкільного життя, проте тепер вони стали дедалі помітнішими й жорстокішими.

За даними опитування організації UNICEF Ukraine 89% опитуваних дітей підтверджують: булінг як глобальна проблема в школах існує. 49% дітей в Україні стикаються зі знущаннями в школі, проходять чи вже проходили через це. 59% із них причиною знущань назвали свою зовнішність. 36% нікому не розповідають про це, тому що їм соромно і вони бояться в цьому зізнатися або не бачать у знущаннях над собою нічого особливого.

На питання «Які випадки булінгу найбільш поширені в Україні?», респонденти відповіли так: 69% – наживо, 20% – у соціальних мережах, 1% – по телефону. Цькування через сексуальну орієнтацію, статеву або етнічну приналежність теж трапляється, але набагато рідше [3].

Соціально-педагогічна профілактика булінгу передбачає реалізацію комплексних програм та заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин, що сприяють поширенню такого явища як булінг, зміну поведінки підлітків, або життєвих умов для зниження чинників ризику які можуть спричинити агресивну поведінку підлітків та булінг, а також допомога тим підліткам, які стали

жертвами агресорів. Також соціально-педагогічна профілактика передбачає роботу з батьками та педагогічним колективом.

Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні науковці як Д. Лейн, Е. Міллер, Д. Ольвеус, Е. Роланд, Д. Таттум, Д. Томпсон та ін.

Серед науковців, які досліджували булінг як соціальне явище, висвітлювали його сутність, характеризували ознаки, визначали засоби протидії, варто згадати таких учених, як О. Іваній, Р. Карпенко, О. Коломоєць, Н. Лесько, Л. Лушпай, О. Ожйова, Р. Опацький, О. Падучак, К. Плутицька, С. Стельмах та ін.

Сутність соціально-педагогічної профілактики, її форм, методів та шляхів реалізації розкрито у працях психологів Т. Алексеєнко, О. Безрученко, О. Беляєвої, А. Веленко, М. Романюка.

Дослідженню організації та змісту соціально-педагогічної роботи у закладах загальної середньої освіти присвячені наукові пошуки О. Бондаря, О. Маланцевої, Р. Матус, О. Попової, Д. Романовської, Л. Сироти, І. Штань.

Уперше термін булінг (з англ. «bully» – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; «bullying» – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. XX ст. у країнах Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Досі немає чіткого наукового визначення цього терміну. Саме поняття булінг деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів [4].

Булінг визначають як: 1) соціальну взаємодію через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності й виключення з групи [5]; 2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації [6]; 3) поведінка, що може бути визначена як неодноразовий напад (фізичний, психологічний,

соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [7].

На думку Ріти Матус булінг визначається як пригноблення, дискримінація, цькування. Вона наголошує на тому, що булінг – соціальне явище, характерне здебільшого для організованих дитячих колективів, передусім для школи [8].

Олена Беляєва зазначає, що булінг – це форма психічного насильства у вигляді тиску, дискримінації, цькування, бойкоту, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного та психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей, які не здатні захистити себе в цій ситуації. Булінг – це явище глобальне і масове [2].

Переважає більшість дослідників вважають, що булінг характеризують чотири головні компоненти, такі як:

1. Агресивна та негативна поведінка. Агресія – дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей. Вона органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям. Поняття агресія ширше за поняття насильство, воно включає в себе поняття насильство. Вона проявляється в емоційній реакції гніву. Ступені прояву гніву дуже різноманітні – від обурення та незадоволення до злості. В підлітковому віці агресивна поведінка є найбільш поширенішою та важко контрольованою. Саме для підлітків які вчиняють булінг стосовно інших, агресія є найхарактернішою рисою.

2. Систематичність. Прояви агресії та булінгу мають систематичний характер і можуть виявлятися в різних насильницьких діях по відношенню до інших, слабших за себе. Булінг характеризується своєю тривалістю.

3. Булінгова поведінка є навмисною. Учні-булери відрізняються своєю наполегливістю, хитрістю та винахідливістю. Вони максимально точно обирають час, місце і привід для знущань та боротьби за владу, коли жертва розслаблена, і знають її слабкості.

4. Булінг відбувається у взаємовідносинах, учасники яких мають неоднакову владу та фізичні можливості. Жертвами булінгу, зазвичай, стають слабкіші, як фізично так і емоційно, діти над якими легше домінувати та знущатись [1].

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

1. Булер, або булі: переслідувач, агресор – учень, який здійснює насилля, ініціює і відіграє лідерські ролі в процесі булінгу;
2. Жертва булінгу;
3. Послідовники – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
4. Пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
5. Потенційні «булери» – учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
6. «Спостерігачі» (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
7. «Потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
8. «Захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [10].

Булінг – переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, навіть до самогубства. Тому найнебезпечніші в цьому явищі наслідки. Причому наслідки і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів, а саме:

1. Діти, які стають переслідувачами, більше, ніж їхні однолітки схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів, вони також можуть носити зброю.

2. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть почуватися в небезпеці. У них може спостерігатися страх, нездатність діяти, почуття провини за бездіяння, а також може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо якщо в них немає визначеного ставлення до ситуації.

3. У дітей, які стають об'єктами булінгу, відзначають такі симптоми (за Х. Лейманном):

- перша група пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація);

- друга група вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності);

- третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, прискорене серцебиття, часте дихання),

- четверта група відображає симптоми, пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах);

- п'ята група пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження, нічні жахи);

- шоста група симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість;

- сьома група втрата свідомості, тремор (тремтіння тіла або окремих його частин) [9].

Отже, не викликає сумнівів, що булінг небезпечне соціальне явище, котре останнім часом значно поширюється у дитячому та підлітковому середовищі і потребує систематичної роботи щодо його профілактики, зокрема у закладах загальної середньої освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александров Ю. В. Психологія розвитку: навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2015. 336 с.
2. Беляєва О. Булінг у шкільному середовищі: теорія та практика. *Психолог*. 2017. № 17-18 (вересень).
3. Булінг в українських школах: UNICEF Ukraine. *Директор школи*. 2020. № 1-2 (січень). С. 7-11.
4. Завацька Л. М. Дослідження ставлення неповнолітніх до проявів насильства у дитячо-підлітковому середовищі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Чернігів, 2018. Вип.150. С. 49-54.
5. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1-2. С. 84-93
URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhennya_dl/buling_article.pdf.
6. Літвінова О.В. Дослідження психологічних чинників підліткового булінгу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Випуск 4. С. 183-189. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1003/957>.
7. Луценко О. Л. «Булінг по-дорослому»: психологічні особливості жертв цькування у педагогічному середовищі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 11. С. 43-49.
8. Матус Р. Булінг у школі: як запобігти трагедії. *Сучасна школа України*. 2017. № 3 (березень). С. 15-22.
9. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / за заг. ред В. І. Сипченка*. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С.431-440.
10. Olweus D. Bullying at school. *Blackwell Publ.* 1993. 215 p. Mode access: [http:// books.google.com.ua](http://books.google.com.ua).